

Recenzja książki Andrzeja Gielarowskiego

O możliwym końcu kultury: Apokaliptyka René Girarda

Łukasz Bartkowicz

Akademia Ignatianum w Krakowie

ORCID: 0000-0002-2542-5844

Reviewed book

Andrzej Gielarowski

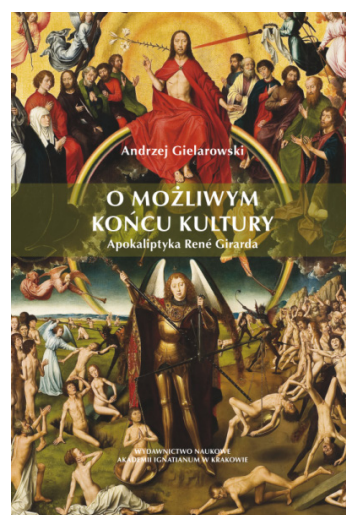
O możliwym końcu kultury: Apokaliptyka René Girarda

Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, 2021.

ISBN:978-83-7614-510-5, ss. 340.

Łukasz Bartkowicz, doktor filozofii, absolwent kulturoznawstwa Akademii Ignatianum oraz Uniwersytetu Ekonomicznego kierunku zarządzania; absolwent studiów podyplomowych z zakresu zarządzania projektami oraz metodykami zwinnymi; ostatnio opublikował artykuł *Proliferacyjny sens transhumanizmu. Pomiędzy fiction a non-fiction* (2021); Członek Polskiej Sieci Filozofii Ekonomii; publikacje doktora dotyczą obszarów takich jak: współczesne problemy etyczne, próby łączenia filozofii i ekonomii czy próby definiowania współczesnej kultury. Zainteresowania naukowe to przede wszystkim: etyka oraz filozofia ekonomii.

lukasz.bartkowicz@ignatianum.edu.pl



Facta Ficta Journal
of Theory, Narrative & Media



Published by Facta Ficta Research Centre in Wrocław under the licence Creative Commons 4.0: Attribution 4.0 International (CC BY 4.0). To view the Journal's policy and contact the editors, please go to factafictajournal.com

DOI: 10.5281/zenodo.7494645

Andrzej Gielarowski jest kulturoznawcą oraz badaczem obszaru filozofii kultury. Jego prace koncentrują się szczególnie na obszarze fenomenologii oraz pytań dotyczących stanu i przyszłości tego, co można definiować jako kultura. Książka pod tytułem *O możliwym końcu kultury: Apokaliptyka René Girarda*, wydaje się kontynuacją badań autora nad tym zjawiskiem, która została poprzedzona licznymi autorskimi artykułami oraz wartą wspomnienia wydaną w 2016 pozycją pod tytułem: *Kryzys kultury, kryzys człowieka, Fenomenologiczna krytyka kultury: Husserl, Levinas, Henry* (Gielarowski 2016). W książce tej Gielarowski sumiennie bada przedstawienia kultury u francuskich fenomenologów oraz w sposób oryginalny podejmuje zadanie konfrontacji ich poglądów. Natomiast w wydanej w 2021 roku pozycji autor już w całości koncentruje się na rozwinięciu teorii mimetycznej René Girarda oraz na jej apokaliptycznym wymiarze. Książka ta jest kolejnym ważnym krokiem w procesie upowszechniania i popularyzacji – w naszym kraju – teorii mimetycznej, francuskiego filozofa i historyka, René Girarda.

Gielarowski sumiennie przez cztery rozdziały analizuje wymiary koncepcji Girarda, poczynając od teorii pragnienia mimetycznego, przez interpretację apokaliptyczną mechanizmu kozła ofiarnego oraz wątki kryzysu współczesnej kultury, kończąc na analizie metodologicznej humanistycznego wymiaru apokaliptyki. Wszystkie rozdziały książki są proporcjonalne, zawierają analizę zagadnienia oraz prezentują wnioski. Kolejność rozdziałów jest poprawnie uporządkowana zaczynając od nakreślenia szerokiego kontekstu teorii pragnienia (rozdział I), następnie przechodząc szczegółowo do figury kozła ofiarnego (rozdział II). Rozdziały III i IV mają charakter autorskiej refleksji filozoficzno-kulturoznawczej, w których autor zastanawia się nad aktualnością figury kozła ofiarnego, wyzwaniem współczesnej kultury, eschatologią oraz podejmuje próbę analizy metodologicznej pojęcia apokaliptyki w obszarze humanistyki. Całość książki poprzedzona jest rozbudowanym wstępem oraz

zakończeniem. Na szczególną uwagę zasługuje pietyzm przy sporządzonym indeksie osób i postaci, jak również bardzo liczna bibliografia.

Założeniem antropologicznym koncepcji mimetycznej jest przyjęcie, iż człowiek jest istotą pożądaną. Samo pojęcie pożądania nie dotyczy konkretnego stanu posiadania, lecz związane jest z naśladowaniem, tj. zjawiskiem pożądania czegoś, ponieważ inni ludzie również pożądaną. To właśnie poprzez mechanizm naśladowania (gr. *mimesis*) dokonywany jest wybór przedmiotu pożądania. Na ten mechanizm, zwrócił uwagę już Arystoteles, który w *Poetyce* przekonywał, że człowieka odróżnia od innych zwierząt zdolność do *naśladowania* (Girard 1994; Arystoteles 1988). Badacze analizujący teorię mimetyczną – w tym również Gielarowski – często wykorzystują model geometryczny trójkąta, gdzie wierzchołki wyznaczają: podmiot pożądania; przedmiot pożądania; model, którego podmiot naśladuje (Domenach 1983; Girard 1979; Gielarowski 2021). Relacja pomiędzy tymi wierzchołkami ma służyć do wyjaśnienia dynamiki w ludzkich społecznościach. Jak pisze autor:

W wyniku narastania sieci krzyżujących się pragnień w społeczności, rywalizacja między jej członkami staje się ostatecznie grą dla samej siebie, która prowadzi do mnożenia się społecznych konfliktów. W miarę rozwoju rywalizacji między uczestnikami życia społecznego, z ich pola widzenia znika pierwotny przedmiot rywalizacji. Odtąd nie jest to już rywalizacja o coś konkretnego, lecz toczy się ona bez rzeczywistej podstawy. Rywalizacja staje się “bezpodstawna”, głównie w tym sensie, że zanika przedmiot, o który pierwotnie rywalizowały mnożące się sobowtóry. Gdy wraz z narastaniem rywalizacji przedmiot, który był pretekstem do rywalizacji, przestaje być istotny dla dalszego jej ciągu, wówczas można mówić o kulminacji kryzysu mimetycznego (Gielarowski 2021: 35).

W przytoczonym fragmencie Gielarowski celnie rekonstruuje mechanizm tworzenia się kryzysu, spowodowany narastającą rywalizacją, prowadzącą ostatecznie do przemocy. Kryzys przemocy nie jest zjawiskiem unicestwiającym społeczeństwo, może on zostać bowiem rozwiązany poprzez tzw. mechanizm kozła ofiarnego. Mechanizm ten, pod formą rytuału stanowi mechanizm bezpieczeństwa, w ramach którego możliwe jest zredukowanie skanalizowanej przemocy nagrodzonej w społeczności. W sytuacji, gdy poziom napięcia osiąga kulminacyjny punkt grożący rozpadem wspólnoty, społeczność zgodnie zwraca się przeciwko jednej ofierze. Jak pisze Gérard Donnadiou, „to jedyna droga ocalenia wspólnoty zagrożonej zniszczeniem przez eskalację zbiorowej wściekłości i wzajemnej nienawiści” (Gielarowski 2021: 36). Wspólne wybranie ofiary powoduje zjednoczenie społeczności oraz jest zwornikiem stworzenia niezbędnej narracji o jej winie. Kozioł ofiarny uznany zostaje jako jedyna przyczyna kryzysu, a tylko jej wyeliminowanie przez mord bądź wygnanie,

może przywrócić spokój i zażegnać kryzys. Rytuał kozła ofiarnego jest zatem jedyną drogą ocalenia wspólnoty dzięki temu, że umożliwia koncentrację przemocy na jednym, skonkretyzowanym celu. Po dokonaniu się rytuału ofiarniczego, społeczność uznaje kolektywnie zabity ofiarę za źródło przywróconego pokoju. W ten sposób dochodzi nawet do jej sakralizacji, a dawny kozioł ofiarny staje się bóstwem, które w oczach wspólnoty wybawiło ją od zła. Koncepcja Girarda ma stanowić odpowiedź na pytanie: „dlaczego wokół nas jest tak wiele przemocy?”. Jednak według Gielarowskiego, odpowiedzi u Girarda nie wystarczy poszukiwać w mechanizmie kozła ofiarnego, lecz w jego apokaliptycznym wymiarze. Sens apokalipsy dla Girarda zawiera się bowiem zarówno w odkryciu mechanizmu kozła ofiarnego (prawdy o przemocy), jak również o niewinności ofiar (prawdy o ofiarach).

Gielarowski przyjmuje założenie, iż jego celem będzie zarysowanie apokaliptyki na tle głównych wątków teorii mimetycznej. Z tego powodu, w rozdziale pierwszym autor koncentruje się na najważniejszych założeniach teorii mimetycznej. Rozpoczynając od pragnienia mimetycznego, następnie przez teorię kozła ofiarnego, dochodząc do refleksji nad apokalipsą. Rozdział drugi, poświęcony jest próbie analizy mechanizmu kozła ofiarnego, właśnie z perspektywy apokaliptycznej. Autor zestawia w nim kulturotwórcze mity z Biblią, przyjmując narrację dotyczącą prześladowań w mitach oraz apokalipsę w Biblii. Według autora w mitach znajdujemy informację o niewinności ofiar, natomiast Biblia umożliwia odkrycie prawdy o ich niewinności. Dodatkowo w rozdziale drugim autor przedstawia relację religii archaicznej do chrześcijaństwa, odpowiadając na pytanie o ofiarniczość w chrześcijaństwie. Rozdział trzeci został poświęcony wnikliwej analizie pojęcia kryzysu kultury nowoczesnej. Autor koncentruje się na refleksji dotyczącej między innymi wpływu odkrycia mechanizmu kozła ofiarnego na stan kultury, to jest, w jaki sposób odkrycie mechanizmów zniszczyło mechanizm hamowania wzajemnej przemocy, a tym samym doprowadziło do niekontrolowanego wzrostu przemocy. Według Girarda, a za nim Gielarowskiego, z sytuacji impasu może nas wyzwolić nauka o eschatologii, szczególnie zaśta zawarta w chrześcijańskiej nauce o zbawieniu pod postacią paruzji, to jest ponownego przyjścia Chrystusa. Rozdział czwarty poświęcony został kwestiom metodologicznym związanym z pracą badawczą Girarda i jego teoriami. Gielarowski podkreśla w nim w szczególności interdyscyplinarny wymiar jego prac jak również podejmuje próbę umieszczenia apokaliptyki w narracji o nowożytnych i współczesnych teoriach apokalipsy.

Książka *O możliwym końcu kultury. Apokaliptyka Rene Girarda* stanowi ważny wkład w promowanie myśli Girarda na polskim rynku wydawniczym. Uczony w sposób oryginalny komentuje rozwój teorii mimetycznej, podejmując autorskie wątki związane z analizą metodologiczną wymiaru apokaliptyki.

O wartości pozycji świadczy jej aktualność, szczególnie w ujęciu kondycji współczesnego człowieka, gdzie zarówno badacze, jak i publicyści coraz częściej koncentrują się wyłącznie na sloganie „kryzysu kultury”, nie analizując ani źródeł dla koncepcji kultury, ani przedstawianej w nich antropologii.

Z książki Gielarowskiego możemy się dowiedzieć, że jest możliwe wyjście z kryzysu kultury, pomimo obserwacji narastającej przemocy. Autor odsyła nas do myśli chrześcijańskiej, gdzie kładzie się nacisk na pojęcie „nadziei”, a dokładnie nadziei na ponowne przyjście Chrystusa. Takie nawiązanie w oczywisty sposób szereguje prace Gielarowskiego, jak i Girarda jako myślicieli chrześcijańskich, jednak pomimo tego wciąż ich teorie pozostają ciekawe i oryginalne. Wielu badaczy podejmuje próbę analizy kultury z perspektywy kryzysu, jednak zmieniająca się bardzo szybko rzeczywistość, tak pod kątem społecznym, politycznym, gospodarczym, jak technologicznym rzadko kiedy udaje się przewidzieć. Tworzenie zatem teorii dotyczących kultury jest niezwykle trudnym zajęciem. W przypadku książki Gielarowskiego autor idzie o krok dalej i nie ogranicza się wyłącznie do deskryptywnego opisu teorii Girarda, co mogłoby stanowić wyłącznie próbę przybliżenia polskiemu czytelnikowi jego twórczości, lecz podejmuje wyzwanie stworzenia refleksji krytycznej dotyczącej przede wszystkim możliwości pojmowania apokaliptyki jako sposobu rozumienia kultury zmierzającej do swojej ostatniej fazy istnienia. Chodzi o interpretację kultury znajdującej się w kryzysie, zmierzającej ku swemu końcowi. Koncepcję Girarda, która wpisuje się w judeochrześcijańską refleksję nad końcem świata, należy jednak traktować jako szczególnie i bardzo oryginalną odpowiedź na kryzys współczesnej kultury. Kryzys ten można przezwyciężyć, zdaniem Girarda, po pierwsze przyjmując prawdę o niewinności kozła ofiarnego, którym był Jezus Chrystus, a po drugie poprzez akt wyrzeczenia się przemocy. Niestety, ponieważ gatunek ludzki nie ma skłonności do tego ostatniego, ludzkość musi zmierzać do końca kultury. Girard kończy swoją pracę jednak z nadzieją – nadzieją na ponowne przyjście Chrystusa w momencie końca świata.

Praca Gielarowskiego zatem dotyczy pewnego wąskiego i szczególnego sposobu myślenia o rzeczywistości. Książka jest zwięźle napisana, autor korzysta z bardzo licznej bibliografii i osadza teorię Girarda w filozoficznym nurcie pytań o kulturę. Pozycja ta będzie szczególnie ciekawa dla badaczy obszaru fenomenologii kultury, jak również naukowców zajmujących się refleksją filozoficzną nad pojęciem ofiary w ujęciu judeochrześcijańskim.

Źródła cytowań

- ARYSTOTELES (1988), *Poetyka* 4, przekł. H. Podbielski, Warszawa: PWN.
- DOMENACH, JEAN-MARIE (1983), *René Girard – Hegel chrystianizmu*, przekł. C. Rowinski, Gdańsk: RSW Prasa-Książka-Ruch.
- DONNADIEU GÉRARD (2015), *Bouddhisme, christianisme, islam a la lumiere de la raison moderne*, Paryż: Savoir Plus.
- GIELAROWSKI, ANDRZEJ (2016), *Kryzys kultury, kryzys człowieka, Fenomenologiczna krytyka kultury: Husserl, Levinas, Henry*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- GIELAROWSKI, ANDRZEJ (2021), *O możliwym końcu kultury: Apokaliptyka Rene Girarda*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- GIRARD, RENÉ (1979), *Mimesis and Violence: perspectives in Cultural Criticism*, w: Williams College (red.), *Berkshire Review*, Berkshire, ss. 9-19
- GIRARD, RENÉ (1994), *Things Hidden since the Foundation of the World*, Stanford: Stanford University Press.